

Åbrunna gårdstomt

Södermanland, Österhaninge, Åbrunna 1:3
RAÄ Österhaninge 93:1, 94:1, 249:1

Peter d'Agnan

RAPPORT 2018:2

CHAB -Arkeologi & Byggnadsvård AB grundat 1997 är ett antikvariskt kunskapsföretag i kulturmiljöbranschen verksamt på Gotland. Vi erbjuder tjänster och produkter inom områdena arkeologi och byggnadsvård, privat som offentligt. Kunderna är kulturmiljöinstitutioner, exploatörer och kvalitetsmedvetna ägare och förvaltare av äldre byggnader.

Styrkan i arbetssättet är kompetens och småskalighet som gör att vi kan arbeta nära kunden. Företagsambitionen är att bevara, levandegöra och utveckla vårt kulturarv för framtidens generationer.

© C.H.A.B 2018

Storgatan 33, 623 50 Hemse

www.chab.se

0498/27 87 79

Korrektur: Linn Andersson

Bakgrundskartor: Lantmäteriet.

Grafik, kartor och fotografier där annat inte anges: © C.H.A.B.

Omslaget:

Höjden med Åbrunna gårdstomt sett från söder samt den nuvarande moderna bebyggelsen sett från tillfartsvägen från öster. Den nya bebyggelsen är planerad i bildernas mitt (se även fig 8).

Innehåll

Sammanfattning	5
Bakgrund	5
Inledning	5
Syfte, målsättning, avgränsning och målgrupp	5
Metod och förutsättningar	5
Topografi och kulturmiljö	6
Tidigare undersökningar i närområdet	7
Resultat & rekommenderad antikvarisk bedömning	8
Inventering	8
Kartanalys	9
Slutsats	11
Referenser & uppgifter	11
Tekniska och administrativa uppgifter	12
Bilaga	13
<i>Objektstabell</i>	13

Fig. 1-3. Utredningsområdet markerat med rött på situationskartor. Fornlämningar som nämns i rapporten utmärkta.

Sammanfattning

På uppdrag av en privatperson utförde CHAB i början på 2018 en frivillig arkeologisk utredning vid Åbrunna, Österhaninge, Södermanland. Bakgrunden var planerad bostadsbebyggelse. Trakten är rik på fornlämningar och på fastigheten finns ett flertal. Utredningens målsättning var att utröna om exploateringen skulle komma att beröra fornlämningar.

Ett odlingsröse samt en yngre stenmur påträffades och bedömdes som övrig kulturhistorisk lämning vid fältinventeringen. I övrigt framkom inget av antikvariskt intresse.

Bakgrund

Inledning

Under januari 2018 utförde antikvarie Peter d'Agnan, CHAB Arkeologi & Byggnadsvård AB, på uppdrag av en privatperson en frivillig arkeologisk utredning steg 1 inom fastigheten Åbrunna 1:3, Österhaninge socken, Haninge kommun, Södermanland. Bakgrunden var planerad bebyggelse av bostadshus, garage/maskinhall samt ett förråd.

Syfte, målsättning, avgränsning och målgrupp

Utredningens syfte var att komplettera den antikvariska förundersökning som CHAB samtidigt utfört i samband med bygglov inför exploateringen. Målsättningen har varit att utreda om fornlämningar skulle komma att beröras.

Utredningsområdet består av hela fastigheten Åbrunna 1:3. Utredningen koncentrerades till den platå där belägg för en äldre bebyggelse finns.

Målgruppen har främst varit beställaren men även Haninge kommun samt Länsstyrelsen i Stockholms län.

Metod och förutsättningar

En arkeologisk utredning Steg 1 innebär att inga markingrepp utförs och där rekommendationer enbart bygger på inventering och arkivstudier.

Utredningen inleddes med en genomgång av fornlämningsregistret, kulturmiljön och tidigare arkeologiska undersökningar inom närområdet och kompletterades med arkiv och litteraturstudier.

Okulärbesiktning gjordes av de registrerade fornlämningar i närområdet och en fältinventering utfördes över hela fastigheten. Vid inventeringen sonderades marken på ut-

valda platser med marksond för att få uppfattning om markförhållanden samt stenar under grästorv. Resultatet har sammanfattats i denna rapport.

I samband med fältbesöket hade det fallit ett par cm. nysnö som försvårade inventeringen något. Den nordligaste graven (rektangulär stensättning) inom RAÄ 94:1 kunde inte lokaliseras, men den uppges också som osäker i fornlämningsregistret. I övrigt rådde goda förhållanden för att få ett bra grepp om kulturlandskapet.

Topografi och kulturmiljö

Väster- och Österhaninge präglas av ett kuperat sprickdalslandskap med berg i dagen, skogsklädda moränbackar samt uppodlade lerjordar. Utredningsområdet ligger i Västerhaninges västra delar och består av en skogsklädd höjd och inbegriper hela fastigheten Åbrunna 1:3. På höjden finns i väster berg i dagen medan de östra delarna består av en jämnare platå. Höjden över havet är mellan 17 och 31 m. inom utredningsområdet.

Äldre ekar, tallar och enbuskar dominerar naturen. De senaste decennierna har utredningsområdet kraftigt växt igen med sly. På äldre flygfotografier är Åbrunna öppet och kullen har karaktär av hagmark omgiven av åkrar. I utredningsområdets södra del finns ett mindre vattenområde med karaktär av en källa och återfinns på historiska kartor. Det skulle möjligen kunna vara upphov till gårdsnamnet "Åbrunna".

Åkermarken runt utredningsområdet består av lerjordar. I utredningsområdet finns lerjord på platån samt morängrus på höjderna. Platån är idag tomtmark bebyggd med bostadshus och garage från 1900-talets senare delar. Flertal mindre uthus finns spridda på fastigheten.

Området är rikt på fornlämningar från yngre bronsåldern och järnåldern. Studier av strandlinjekurvor samt hållristningar tyder på att utredningsområdet under yngre bronsåldern legat på en nivå med anknytning till havet (Harrysson, Magnusson & Nelson 2017 s. 15).

Strax nordost om området finns en stenåldersboplats registrerad (RAÄ 48:1). I skogen, direkt nordöst om fastigheten, finns hållristningar i form av skålgropar och gravfält bestående av stensättningar, högar och en treudd, (RAÄ 720, 714, 715, 153:1, 787, 719, 152:1 och 151:1). I närområdet finns också de båda medeltida kyrkorna Väster- och Österhaninge och flertal äldre gårds- och bylägen (se fig. 3).

I fastighetens västra delar finns hållristningar samt ett gravfält registrerat (RAÄ 93:1 och 94:1). Hela fastigheten är också markerad som bevakningsobjekt med lämningstypen by/gårdstomt (RAÄ 249:1). Hållristningarna består av 2 grupper med vittrade skålgropar ca. 7 gånger 1 m. belägna på krönet av en hållrygg. Område A består av 9 skålgropar och område B av 3 skålgropar. Diametern varierar mellan 3 och 7 cm.

Strax söder om hållristningarna finns ett område med gravar belägna i moränmark i en försänkning mellan berg i dagen. Gravfältet består av 5 gravar som utgörs av 4 högar

på tre till fyra m. i diameter (NNV-SSÖ) samt en möjlig rektangulär stensättning på fem gånger tre m. (se fig. 9).

Åbrunna nämns första gången i text år 1327 och benämns "Åbrunnum" då en man vid namn Frode kan kopplas till gården. Därefter förekommer en Lars och en Olof år 1497 (Rahmqvist & Janzon 2002, s. 340, Strucke & Holback 2006, s. 4).

Tidigare undersökningar i närområdet

Inför byggandet av väg 73, strax väster om och i anslutning till utredningsområdet utfördes omfattande arkeologiska undersökningar i början av 1990-talet (RAÄ 201). Här påträffades boplatstrester och flera brandgravar.

Fig. 4-5. RAÄ 93 (hällristning) samt 94 (gravfält) vid fältinventeringen. Skålgropslokalen har borstats fram i snön bakom inventeraren. Foto från söder. Gravhögar syns som mindre upphöjningar i bildens centrala del. Måttstocken som är 0,25 m. markerar den andra högen söderifrån, marksonden den tredje högen och lattan som är 1,4 m den fjärde. Den första högen syns i förgrunden till höger. Foto från söder.

Sammanlagt kunde 24 huskonstruktioner konstateras och många anläggningar som ugnar, skärvtenskongregationer, lerlager och sotfläckar kunde knytas till järnhantering av olika slag. Boplatsoområdet och gravarna daterades från äldre bronsålder till folkvandringstid (Strucke & Holback 2006).

I området har också en specialinventering av hållristningsförekomster utförts då antal fyndigheter mångdubblades (Wikell, Broström & Ihrestam 2011).

Utöver dessa stora undersökningar har på senare år även flera andra arkeologiska undersökningar utförts. Att nämnas skall Ribby i Västerhaninge där en boplatz med dateringar från bronsåldern, romersk järnålder och folkvandringstid undersöktes (Harrysson, Magnusson & Nelson 2017). Den närmaste omgivningen är med andra ord tämligen välkänd arkeologiskt rörande förhistorisk tid (se fig. 3).

Resultat & rekommenderad antikvarisk bedömning

Inventering

Hela fastigheten inventerades i fält för att därefter på utvalda platser marksonderas på den avgränsade platån i utredningsområdets nordöstra del. Den östra delen av platån består av planerad tomtmark med bostadsbebyggelse, garage och trädgård. Den västra delen består av trädgårdsland samt berg i dagen (se fig. 9).

I den östra delen påträffades en ca. 15 m. lång tvåradig stenmur som markerar tomtgränsen åt öster (obj. 2, fig. 9).

På platåns mitt påträffades ett ca. 2 meter stort odlingsröse (objekt 1) bestående av ca. 0,25 - 0,5 m. stora stenar. Runt i kring fanns även enstaka större spräckta stenar med långa, glest förekommande borrhål som tyder på en spräckningsteknik som var vanlig ungefärligt från 1700-talets slut till mitten på 1800-talet då man istället började borra

Fig. 6. Utredningens objekt 1, odlingsröse bedömt som övrig kulturhistorisk lämning. Foto mot norr.

flera kortare borrhål närmare varandra. Stenarna tolkades utgöra rester efter byggnadsskeden på gårdstomten (se fig. 9).

Samtliga större flacka ytor marksonderades på platån och konstaterades bestå av påförda jordmassor samt äldre åkermark.

Inga indikationer på fornlämningar kunde iakttas.

Kartanalys

Första gången gården finns med på en karta är 1638 och på flera därefter följande historiska kartor ses gården ligga mitt i dess ägor som består av de omgivna lerjordarna kring gårdshöjden som överstämmer exakt med dagens flacka platå. Gårdens tillfart på de äldsta kartorna är markerad över åkrarna söderifrån.

Fig. 7-8. Utredningsområdet markerat med rött på karta från 1638 samt 1905. Gårdsläget (blått) har troligen varit detsamma alltsedan medeltiden. Observera att kartorna inte har rektifierats men utredningsområdet har roterats något mot kartornas norr.

På en karta för en Rågångsåtgård från 1905 samt Häradsekonomiska kartan från 1901 synns Åbrunna som en isolerad holme i öppet landskap. På dessa kartor finns fortfarande en större ekonomibyggnad samt bostadshus utmärkt. Ekonomibyggnaden ligger i utredningsområdets sydvästra del vid det övre vattenområdet. Huset är utmärkt i den östra delen av platån omgivet av små åkertegar mot norr (se fig. 7-8).

Ingen av ekonomibyggnaderna finns kvar idag (finns inte med på Ekonomiska kartan från 1951) och det äldre bostadshuset revs inför uppförandet av dagens moderna villa under 1960-talet.

De historiska kartorna ger ofta en mycket god bild för att uppfatta kulturlandskapet. Så även i detta fall. Den äldsta kartan, en geometrisk delination från 1638, tillsammans med överlägg av kartor från 1900-talet, visar tydligt att gårdsplatsen legat på samma plats genom århundradena omgiven av små åkerappar.

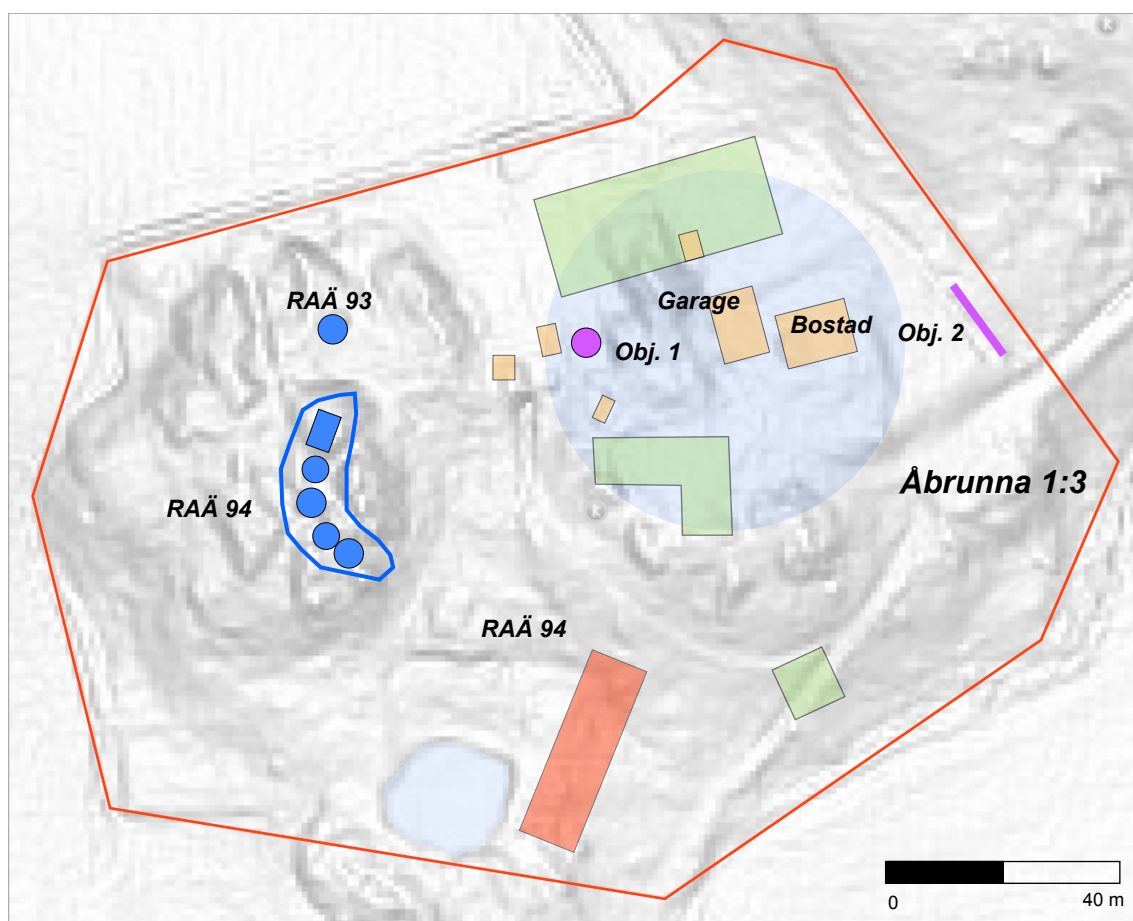

Fig. 9. Utredningsområdet (rött) med utredningsobjekten (lila), fornlämningarna (mörkblått), de befintliga byggnaderna (orange) samt den planerade bebyggelsen inlagd (grön). Det ljusblå området anger gårdscentrum från de historiska kartorna. Det stora uthusets placering från kartan år 1905 har lagts in med rött.

Slutsats

Utifrån kartanalysen kan det konstateras att gårdstomtens läge alltid legat på samma plats, omgiven av ett par mindre åkrar på platån. Det i samband med inventeringen påträffade odlingsröset visar också på en gräns mellan odlade ytor som återfinns i det äldre kartmaterialet. Både odlingsröset och stenmuren som påträffats bedöms utgöra övrig kulturhistorisk lämning

Det är möjligt, men osannolikt, att kulturlager från medeltid skulle vara bevarade på platsen då tomten markplanerats i modern tid efter rivning av äldre bebyggelse inför den nuvarande med gjutna plattor på mark. Inga andra indikationer på fornlämningar påträffades vid fältinventeringen med marksondering.

Odlingsröset utgör ingen fornlämning, men rekommenderas ändå sparas i terrängen i samband med bygget då det enligt arkitekturritningarna inte kommer beröras.

Ur antikvarisk synvinkel finns därmed ingen erinran till de planerade åtgärderna. Då det på gårdstomten kan finnas rester av kulturlager kvar från medeltid (se fig. 9) är exploatören dock skyldig att kontakta Länsstyrelsen i fall något som pekar på fornlämningar skulle framkomma vid grävarbetena (t. ex. stenrader, mörka fläckar, sotiga eller mörka jordlager, ben, keramik, järnföremål mm).

Med tanke på de kända bronsålderslämningarna i området och att Åbrunna legat i strandlinje med havet vid denna period är det också möjligt att det kan finnas fler hållristningar som t. ex. skålgropar på bergytter som idag finns gömda under matjord och grästorv. Skulle hållristningar framkomma i samband med schaktning skall detta också anmälas till Länsstyrelsen.

Referenser & uppgifter

Referenser

d'Agnan P. 2018. *Åbrunna 1:3*. Antikvarisk förundersökning. C.H.A.B. Rapport 2018:1. Hemse.

Harrysson I, Magnusson R & Nelson M, 2017. *Ribby. En boplats med grophus och långhus från brons- och järnåldern*. Arkeologisk undersökning. Stiftelsen Kulturmiljövård, Rapport 2017:43. Västerås.

Rahmqvist S. & Janzon K. 2002. *Det medeltida Sverige*. Del II, Södermanland. Stockholm.

Strucke U. & Holback T, 2006. *Järn och brons -Metallhantverk och boende vid Åbrunna*. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet, UV Mitt, Arkeologisk rapport 2006:9. Stockholm.

Wikell R, Broström S-G & Ihrestam K. 2011. *Skålgropar vid Åbrunna, Österhaninge sn, Södermanland*. Rapport över inventering och dokumentation. Botark rapport 2011-36. RAÄ Dnr. 326-4435-2011.

Arkiv

FMIS, Riksantikvarieämbetet

Antikvarisk Topografiska Arkivet, Riksantikvarieämbetet

Rikets allmänna kartverks arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv

Lantmäterimyndighetens arkiv

Tekniska och administrativa uppgifter

C.H.A.B:s projektnr:	2018:2
Länsstyrelsens Dnr:	-
Län/kommun:	Södermanlands/Haninge
Socken:	Österhaninge
RAÄ nr:	Österhaninge 93:1, 94:1, 249:1
Kartsystem:	SWEREF 99 TM
Inmätning och exakthet:	GPS, 10m
Utredd area:	Ca. 2ha
Anledning till utredningen:	Exploatering
Undersökningstyp:	Arkeologisk utredning, steg 1
Undersökningstid:	Januari 2018
Arbetstid i fält:	4h
Arbetstid kontor/arkiv:	13h
Arbetstid totalt ink. resor:	25h
Ansvarig för undersökningen:	Peter d'Agnan
Underkonsulter:	-
Typ av lämning/ar:	Hällristning, gravfält, by/gårdstomt
Datering:	Järnålder - historisk tid
Fynd:	Inga fynd tillvarotogs vid utredningen
Prov:	-

Bilaga

1. Objektstabell

Objekt	Antikvarisk bedömning	Koordinater
1. Odlingsröse	Övrig kulturhistorisk lämning	N65 57 614 E67 94 27
2. Stenmur	Övrig kulturhistorisk lämning	N65 57 628 - 65 57 617 E67 94 98 - 67 95 06